

УДК 37.013.42 : 37.018.3

Курінна С. М.

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ

У статті представлений теоретичний аналіз соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку, тобто: специфіки соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківських прав; загальних і специфічних технологій соціально-педагогічної діяльності соціальних педагогів; основних напрямів і методик соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку. Висвітлено практичні методи соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку інтернатного типу.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, технології, методики, метод супроводу та підтримки.

Особливе місце серед категорій населення, що потребують на державну та громадську турботу, посідають діти-сироти і діти, позбавлені батьківської опіки. Саме вони поповнюють дитячі соціальні заклади, власне дитячі будинки. В Україні (згідно з офіційними даними) 103000 дітей залишилися без батьків, біля 30000 виховуються в закладах інтернатного типу державної форми власності: дитячі будинки, школи-інтернати тощо. Завдання зазначених закладів і суспільства в цілому полягає в тому, щоб зростити з них повноцінних соціально здорових громадян, прищепити їм різні навички життєдіяльності, які полегшать наступну їх адаптацію в соціумі.

Сучасна наука не дає однозначної відповіді на питання про ефективність роботи дитячих будинків і виконання ними основних задач з соціального розвитку, виховання, соціалізації та соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки. Вихованці дитячих будинків, на думку деяких вчених, характеризуються труднощами у розбудові міжособистісних відносин, високим рівнем особистісної тривожності, неадекватною самооцінкою, агресивністю, перевантаженням негативного досвіду, негативними цінностями і зразками поведінки, що підтверджує існуючі проблеми соціально-психологічної дезадаптації дітей в умовах дитячого будинку. Інша група вчених, ураховуючи наявність дезадаптаційних проблем, вважає, що вони не є обов'язковим атрибутом дитячого будинку. Але в будь-якому випадку, вітчизняна наука і практика, дотримуючись передових зарубіжних тенденцій, покладає великі надії на процеси трансформації інституту дитячих будинків у бік поглиблення процесів модифікації дитячого будинку як державного закладу суто інтернатного типу в дитячий будинок сімейного типу.

Вивчення й узагальнення досвіду практичної роботи та літературних джерел з проблеми організації соціально-педагогічної роботи в дитячих будинках, а також фундаментальних праць з теорії та методології соціальної педагогіки (О. Безпалько, В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, М. Кратінов, Г. Лактіонова, С. Харченко, С. Хлебик) дозволило нам виявити три головні стратегії соціально-педагогічної роботи в дитячих будинках. Перша стратегія – включення вихованця дитячого будинку в соціум (його соціалізація, соціальне виховання, соціальний розвиток). Друга стратегія – „педагогізація” середовища дитячого будинку (раціональне використання його педагогічного потенціалу). Третя стратегія – оптимізація взаємодії вихованців і середовища. Визнання зазначених стратегій реалізації соціально-педагогічної діяльності в дитячому будинку в якості головних дозволяє обґрунтувати його роль як центру соціально-педагогічної роботи у вирішенні соціальних проблем його вихованців. Єдність цих трьох стратегій зумовлює сутнісні характеристики соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку та віддзеркалює її інтегрований зміст. Поряд з цим зазначена єдність також забез-

печує „стик” дитячого будинку з „зовнішнім світом” – соціумом у всіх його проявах, що додає інституту дитинства відкритого характеру.

Соціально-педагогічна робота в дитячих будинках спрямована на вихованця в ситуації його взаємодії з тим чи іншим елементом соціуму. При цьому, люди, які включені в соціальну взаємодію, можуть бути умовно згруповані в три великі групи: соціально-перспективну, соціально-стабільну та соціально-проблемну. Критеріями зарахування людей до тієї чи іншої групи є сукупність їхніх ціннісних орієнтацій і пріоритетів життєвих цілей, а також їхня відповідність суспільно-обізнаним соціальним цінностям [1]. Соціальний педагог дитячого будинку здійснює свої функції в режимі планомірного відновлення життєвих сил й соціального статусу вихованця, який у такому випадку стає партнером соціально-педагогічної діяльності. Варто зазначити, що такий підхід забезпечує також і превентивний, профілактичний, випереджувальний характер практичної соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку. Вона, звичайно, спрямована на попередження чи усунення причин, які формують сиріт як соціально-проблемну групу; на повернення дітей-сиріт з соціально-проблемної групи в соціально-стабільну. Отже, такий підхід, згідно з яким партнером соціально-педагогічної роботи з вихованцями дитячого будинку, окрім безпосередніх суб'єктів цієї роботи (колектив дорослих і вихованців), стає кожна свідомо людина – громадянин.

У процесі соціально-педагогічної діяльності з вихованцями дитячого будинку реалізуються її функції: інтегративно-освітня, адиктивно-коореляційна, експресивно-мобілізуюча, контрольна-санкціонована, реабілітаційно-розвантажувальна, захисно-профілактична (І. Філонов) [6]. Сукупність цих функцій відповідно до їхньої реалізації в умовах дитячого будинку має педагогічну спрямованість на перетворення. У відповідності до означених функцій визначаються і завдання соціально-педагогічної роботи з вихованцями дитячого будинку. До них, в першу чергу, належать: адаптація, реабілітація, мобілізація, компенсація, профілактика, корекція, стабілізація, контроль, пропаганда, просвіта й інше (Ф. Мустаєва, Р. Овчарова, Л. Шипіцина). Адже специфіка соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку складається з того, що процес вирішення того чи іншого завдання реалізує їхній соціально-педагогічний зміст. Наприклад, соціальна профілактика повинна бути і медико-соціальною, і соціально-правовою, і педагогічною, але в нашому випадку мова йде про соціально-педагогічну профілактику у відповідності до галузі практичної соціальної педагогіки.

Соціально-педагогічна робота з вихованцями дитячого будинку, що є складовою практичної соціально-педагогічної роботи взагалі, залучена до різних рівнів у царині її професійно-практичного впливу:

- державний рівень (соціалізація, соціальне виховання, соціальне формування та розвиток різних груп дітей і молоді, соціальна політика, соціальне право, соціальні аспекти економіки);
- регіональний рівень (регіональна соціальна політика, регіональні моделі соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи);
- територіальний рівень (територіальні програми соціального розвитку, плани розвитку соціальної сфери конкретної території, соціальна орієнтація економічного розвитку території);
- інституційний рівень (моделі соціально-педагогічної діяльності дитячих будинків інтернатного та сімейного типів);
- міжвідомчий, міжінституціональний і міжорганізаційний рівень (міжвідомчі моделі служб соціальної роботи в соціумі) (І. Липський, Л. Мардахаєв) [3].

Варто зазначити, що в нашому дослідженні в якості системоутворювального рівня, наведеної нами системи рівнів і просторової царини професійно-практичного впливу соціально-педагогічної роботи, виступає інституційний рівень, оскільки дитячий будинок є центром соціально-педагогічної роботи у вирішенні проблем його вихованців.

Акцентуємо увагу, що соціально-педагогічна робота в дитячому будинку впливає на розширення простору царини діяльності, який визначається структурними елементами держави та суспільства. У структурі держави (перший сектор) соціально-педагогічна робота в дитячому будинку знаходиться під впливом інститутів освіти, охорони здоров'я, культури, науки, виробництва, силових органів, органів управління, органів соціального захисту й інших інститутів соціуму. У структурі суспільства на соціально-педагогічну роботу в дитячому будинку впливає інститут сім'ї; різні соціальні групи населення; суспільні об'єднання; рухи й організації, в тому числі й релігійні; засоби масової інформації й інші соціальні інститути громадянського суспільства. Соціально-педагогічна робота в дитячому будинку відчуває також серйозний вплив бізнес структур як у якості розвитку соціальної благодійності (в різних формах), так і шляхом залучення інвестицій цього сектору в розвиток соціальної сфери дитячих будинків.

На підставі всього зазначеного вище, наголошуємо, що функціонально вплив означених структурних елементів держави та суспільства на соціально-педагогічну роботу в дитячому будинку здійснюється під час використання та подальшого розвитку його педагогічного потенціалу в педагогізації сфери дитячих будинків (О. Безпалько) [1].

Суб'єкти соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку застосовують увесь технологічний арсенал, до якого, на нашу думку, належать як загальні, так і специфічні технології соціально-педагогічної діяльності. Серед загальних варто зазначити технології соціально-педагогічного напрямку: діагностування, програмування, прогнозування, моделювання, проектування. До цієї ж групи належать такі технології: планування, реалізації цілей і ціннісних орієнтацій, існування зворотного зв'язку й інформаційного забезпечення. У своїй сукупності вони утворюють замкнутий цикл технологічного процесу соціально-педагогічної діяльності в дитячому будинку. До специфічних належать технології вирішення завдань соціально-педагогічної адаптації вихованців і їхньої реабілітації, соціально-педагогічної профілактики та компенсації, соціально-педагогічного забезпечення й мобілізації, соціально-педагогічної корекції та стабілізації, соціально-педагогічного просвітництва та пропаганди тощо [2].

Усе викладене вище створює, на наш погляд, теоретико-методологічне підґрунтя соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку.

Сучасна методика соціально-педагогічної роботи як теоретична галузь знань і практична діяльність „пропонує” низку методичних моделей соціально-педагогічної роботи в дитячих будинках з його вихованцями. До найбільш загальних належать: супровід і підтримка розвитку дітей, мотиваційне програмно-цільове управління соціальним розвитком особистості вихованця дитячого будинку; соціально-педагогічна робота на принципах улаштування; група реалізації функцій соціально-педагогічної діяльності (діагностичної, прогностичної, комунікативної, педагогічного вирішення конфліктів, психотерапевтичної, соціально-профілактичної та реабілітаційної); реалізація функцій педагогічного впливу, спрямованого на суб'єктне формування особистості вихованця.

Згідно з логікою дослідження, коротко розглянемо кожну з зазначених моделей.

Згідно з теоретичною моделлю супроводу та підтримки розвитку дитини, проблеми розвитку дитини в кожному конкретному випадку містяться в самій дитині, її родинному оточенні, педагогах, найближчому оточенні товаришів. Тому виникає необхідність виокремлення в педагогічному процесі педагогічної підтримки. Головним в теорії педагогічної підтримки є проблема дитини. Це означає, що предметом педагогічної підтримки є процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання проблем, які заважають їй зберегти власну людську гідність і самостійно досягти бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, уяві про життя (О. Газман). Головними принципами підтримки, які забезпечують соціально-педагогічну підтримку, є згода дитини на допомогу; опора на потенційні можливості особистості; віра в ці можливості; орієнтація на здібності дитини самостійно долати труднощі; сумісність, співробітництво, сприяння;

конфіденційність; доброзичливість; безпека, захист здоров'я, прав, людської гідності; реалізація принципу „не нашкодь”; рефлексивно-аналітичний підхід до процесу та результату (О. Казакова, Л. Шипіцина) [2].

Важливо зазначити, що процес соціально-педагогічної підтримки поєднується з процесом супроводу. Термін „супроводження”, „супровід” використовується для того, щоб додатково підкреслити самостійність суб'єкта соціально-педагогічної роботи у прийнятті рішень. Близькими до поняття „супроводу” є поняття „забезпечення” та „допомога”, які підкреслюють пріоритети особистості, що „забезпечує” та „допомагає”.

Супроводження (супровід) – це комплексний метод соціально-педагогічної роботи, в основу якого покладено єдність чотирьох функцій: діагностики існуючої або уявленої проблеми; інформації про шляхи можливого вирішення проблеми; консультації на етапі прийняття рішень і відпрацювання плану вирішення проблеми; первинної допомоги на момент його реалізації.

Отже, „супроводження”, „супровід” – це взаємодія того, хто супроводжує з тим, хто підлягає супроводженню, який спрямовано на вирішення життєвих проблем розвитку того, кого супроводжують [4].

Головними принципами супроводження (супроводу) вихованця в умовах життєдіяльності в дитячому будинку є рекомендований характер порад супроводжуючого; пріоритет інтересів супроводжуючого „на боці дитини”; неперервність супроводження; комплексний підхід до супроводження; прагнення до автономізації.

Основною складовою загальної теорії супроводу є концепція соціальної незахищеності. Діти-сироти є незахищеними, якщо вони зазнають впливу негативних чинників від контактів з дитячим будинком й іншими соціальними закладами і не отримують користі від них. В умовах дитячого будинку це означає, що соціально незахищена дитина буде об'єктом авторитарного впливу (слухати негативні зауваження, часто зазнавати покарання, підлягати насиллю й ін.) і не буде в повній мірі отримувати позитив від усього того, що пропонує оточуючий освітньо-виховний простір.

Щодо розуміння явища соціальної незахищеності та його впливу на якість соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку, необхідно з'ясувати його сутнісні характеристики. До основних з них соціальна теорія (Л. Оліфіренко, Т. Шульга) зараховує декілька. По-перше, соціальна незахищеність належить до інтерактивних концепцій. Це означає, що обидва полюси взаємодії, в нашому випадку дитячий будинок і вихованець, повинні бути залучені до пошуку шляхів вирішення проблеми. По-друге, стан соціальної незахищеності має кумулятивний характер. Якщо дитині важко, некомфортно в одному дитячому будинку, то ці складності можуть бути перенесені і в умови іншого дитячого будинку інтернатного чи сімейного типу. По-третє, незахищеність більше залежить від культурологічних властивостей особистості вихованця, ніж від її структурних характеристик. Так, наприклад, проблемне ставлення дитини до вихователя найбільше впливає на формування почуття незахищеності, ніж, скажімо, факт соціального сирітства. По-четверте, у процесі подолання дитиною соціальної незахищеності, її позитивний зв'язок із соціумом є вирішальним. Якщо вихованець, у першу чергу, продукує позитивний зв'язок із вихователем, психологом, соціальним педагогом, то цей зв'язок гальмує зростання поведінкових проблем. І навпаки, дитина, в процесі накопичення негативного досвіду взаємодії з вихователями дедалі більше відчуває свою незахищеність, тому й починає шукати підтримку в групі однолітків, розділяти з ними схожий негативний досвід.

У зв'язку з зазначеними вище особливостями явища незахищеності, метод супроводу та підтримки розвитку вихованців має у своєму активі методику профілактики соціальної незахищеності, яка містить не тільки завдання щодо попередження виникнення проблем, але й такі, як бажання посилити фактори, що стимулюють сприятливий розвиток. Алгоритм загальної профілактики соціальної незахищеності в системі супроводу та підтримки будується на підставі наступного підходу. Всі ініціативи (інформація, консультація, координація, попередження або стимуляція) спрямовані на усунення чи нейтралізацію факторів, які систе-

матично гальмують позитивний розвиток дитини, або на посилення факторів, що стимулюють позитивний розвиток вихованців [5].

У зв'язку з беззаперечною важливістю методу супроводу та підтримки в життєдіяльності вихованця дитячого будинку, в ньому повинна функціонувати соціально-педагогічна служба супроводу. У процесі її діяльності виконується комплекс заходів зі соціального захисту особистості в дитячому будинку, її розвитку, формування, виховання та навчання. Тут соціальними педагогами вивчаються медико-психолого-педагогічні особливості особистості вихованців і їхнього мікросоціуму, виявляються інтереси та потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення від норми в поведінці дітей-сиріт для того, щоб своєчасно надати їм допомогу й підтримку. Соціально-педагогічна служба дитячого будинку здійснює роботу з ведення документації, яка зосереджує увагу на відомостях про кожну дитину з моменту її вступу в дитячий будинок. Це дає підстави не втратити зв'язок з дитиною і після закінчення нею освітнього закладу.

До найбільш важливої ділянки соціально-педагогічної роботи супроводу належить діяльність, яка пов'язана з улаштуванням дітей-сиріт у родину. Співпрацюючи з психологами різних соціальних служб регіону, служба супроводу дитячого будинку здійснює психологічну підготовку дітей до зустрічі з майбутніми батьками, опікунами (піклувальниками), надає допомогу, рекомендації з проблем спілкування та виховання дитини. Медичний сектор служби заздалегідь знайомить потенційних батьків з медичними діагнозами дітей, надає свідоцтво про те, яке лікування дитина отримує в дитячому будинку і яке повинна отримувати в подальшому житті, надає поради та рекомендації щодо лікування та збереження власного здоров'я дитини [4].

До найбільш загальних методичних моделей соціально-педагогічної роботи в дитячих будинках належить і модель мотиваційного програмно-цільового управління (МПЦУ) соціальним розвитком особистості вихованця дитячого будинку [5].

Нами з'ясовано, що підґрунтям МПЦУ є ідея про те, що завдання суб'єкта соціального виховання передбачає переведення соціальної ситуації розвитку вихованця в педагогічну, враховуючи управлінські функції щодо організації соціально-педагогічного, виховального середовища в мікро-соціумі, поєднання зусиль всіх суб'єктів соціального виховання для створення умов особистісного розвитку вихованця. Необхідно зазначити, що модель МПЦУ узгоджується з найбільш прогресивною, на думку більшості сучасних учених в галузі управління, теорією адаптивного управління. Згідно з цією теорією, застосування освітніх систем, стратегічною метою розвитку особистості є формування її „самості”, що досягається, в першу чергу, за рахунок здібностей людини до саморозвитку в умовах дії синергетичного фактору.

У якості найбільш перспективної організаційно-методичної моделі соціально-педагогічної діяльності в умовах дитячого будинку, яка значно сприяє процесу трансформації дитячого будинку з закладу інтернатного типу в заклад сімейного типу, на нашу думку, є модель організації соціально-педагогічної роботи з вихованцями дитячого будинку на принципах родинного устрою.

Акцентуємо увагу, що модель ґрунтується на концепції, де центральним поняттям є „другорядна сім'я” як мала соціальна група, в якій відбувається поєднання авторитарного („батьківського”) та демократичного стилів спілкування, гуманних взаємовідносин між членами родини, що пов'язані спільністю побуту, взаємною підтримкою.

Ця концепція реалізується за рахунок створення в дитячому будинку невеликих груп дітей або „сім'ї”, яка складається з різних за віком (12-15 років) дітей-вихованців з вихователями, які живуть, як повноцінна родина. Зауважимо, що в таких групах („сім'ях”) відбувається формування культурного простору життєдіяльності в умовах, які моделюють сімейні стосунки; розвиток способів спілкування усередині „сім'ї”, ґрунтуються на любові, взаємній підтримці, спільній праці, дружбі, радості, впровадженні здорового способу життя; використанні групових – „родинних”, індивідуальних і колективних форм співдружності педагогів і вихованців [5, с. 50-51].

До методичних моделей соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку з дітьми-сиротами, на нашу думку, також належать моделі групи реалізації функцій соціально-педагогічної діяльності: діагностичної, прогностичної, комунікативної, педагогічної, вирішення конфліктів, психотерапевтичної, соціально-профілактичної та реабілітаційної.

З огляду на специфіку нашого дослідження, коротко розглянемо їхню сутність. Діагностична та прогностична функції соціально-педагогічної роботи з вихованцями дитячого будинку ґрунтуються на загальній теорії соціального прогнозу та діагностики. У відповідності до цієї теорії під соціально-педагогічним прогнозуванням розуміється соціальне дослідження з певних перспектив розвитку соціально-педагогічного об'єкту, в процесі якого вирішуються два основних завдання: визначається та мотивується мета певного розвитку об'єкта; визначаються засоби і способи досягнення цієї мети. Прогностична функція нерозривно пов'язана з діагностичною. Остання є вихідною в соціально-педагогічній роботі. Її реалізація в умовах дитячого будинку починається з комплексного соціально-психолого-педагогічного діагностичного обстеження розвитку особистості вихованця в соціумі, особливостей впливу зазначеного соціуму на соціалізацію дитини, її позитивні можливості та негативні впливи. Далі, на підставі реалізації прогностичної функції, планується діяльність усіх суб'єктів соціального виховання в дитячому будинку, координуються позитивні впливи суб'єктів з метою надання комплексної професійної допомоги дітям-сиротам у їхньому особистісному розвитку, успішній самореалізації в процесі соціалізації.

Отже, сутність і місце діагностико-прогностичної роботи з вихованцями дитячих будинків можна візуалізувати такою вербальною формулою: вивчати, щоб знати; знати, щоб розуміти; розуміти, щоб допомагати.

Загалом, прикладом найбільш спільної цільової соціально-педагогічної програми державно-суспільного рівня може бути Програма реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, де до соціально-діагностичних проблем, що існують в системі закладів для дітей-сиріт, додаються основи реалізації прогностичного принципу трансформації дитячих будинків на їхньому шляху до закладу сімейних форм виховання.

Резюмуємо зазначене: визначений аналіз соціально-педагогічної роботи в дитячому будинку довів, що цей процес складний, постійно оновлювальний і оптимально реагує на всі зміни, які відбуваються в державі, в регіоні та власне у місті.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : [монографія] / О.В.Безпалько. – К. : Наук.світ, 2006. – 363 с.
2. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / Под науч. ред. Л. Шипицыной и Е. Казаковой. – СПб., 2000. – 217 с.
3. Мардахаев Л., Липский И. Социальная педагогика : пути развития // Ученые записки : Научно-теоретический сборник. – М. : МГСУ, 1996. – С. 55-63.
4. Соціальна робота в Україні: Навч.посіб. / О.Безпалько, І.Зверева, С.Харченко та ін.; [За заг. ред. І.Зверевої, Г.Локтіонової]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004, – 256 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи : Навчальний посібник /За заг.ред. проф.Капської А. – К.: УДЦССМ, 2000. – 240 с.
- 6.Филонов Г. Социальная педагогика: научный статус и прикладные функции // Педагогика, 1994. – №6. – С. 37-42.

The article presents a theoretical analysis of the socio-pedagogical work at the orphanage; the specific socio-pedagogical work with orphans and children deprived of their rights roditelskih, general and specific technologies of social and educational activities social workers, the main trends and methods of social and pedagogical work in an orphanage. Practically covered methods of social and pedagogical work at the orphanage boarding.

Key words: social and educational work, technologies, methods, method of maintenance and support.